

Др Радомир Ивановић

НЕОБЈАВЉЕНА ЗБИРКА ПРИПОВЕДАКА МИЛУТИНА УСКОКОВИЋА*

У архиви Српске академије наука и уметности чува се Ускоковићев манускрипт *Успут* који је пронађен у заоставштини београдског издавача С. Б. Цвијановића. Манускрипт представља нацрт нове збирке приповедака сакупљених у периоду од 1911. до 1915. године. У њему су, по Ускоковићевом избору, заступљене следеће приповетке: „Уз пут“, „Последњи поздрав“, „Свирепа лепота“, „Радост Буре Дрмана“, „Симера“, „Пут у рај“, „Жили Дипероај“, „Одсутни тренутак“, „Укљештени“, „Јади Луке Невољице“, „Лепа жена“, „Роза“, „Жика геније“, „Зима“, „Као биље“, „Кола сена“, „Наш божић“, „Пред болницом“, „Ко на ветру дим“ и „Мизерија“.

О намери Милутина Ускоковића да изда другу збирку приповедака сведоче и две дописнице које је писац послао издавачу, септембра 1915. године, из Скопља, у коме је радио као секретар Министарства привреде, у Врању. Обе су сачуване у Цвијановићевој кореспонденцији, те се на основу тога може закључити да их је могуће бити и више. Истина, у поменутих дописницима нема података о пишчевој намери да изда нову збирку приповедака, али судећи по садржини уопште, као и по неким Ускоковићевим наговештајима, лако је довести у везу манускрипт и дописнице и уједно закључити да је начелна сагласност већ постојала обострано, (није на одмет напоменути да је Цвијановић годину дана раније издао Ускоковићев роман *Чедомир Илић*, а претходно и Ускоковићев превод Ларошфүкоових *Максима*.) И писац и издавач чекали су да се међународна ситуација стабилизује (оптимизам је био општи, јер се тих дана веровало у долазак савезничке војске), да се Цвијановић врати у Београд, и одмах по повратку публикује поменуту збирку приповедака. У међувремену, увек радни Ускоковић се бавио писањем стручних радова о чему, у писму од 24. августа 1915. године, извештава своју жену Бабет.

---

* Предговор за збирку приповедака Милутина Ускоковића „УСПУТ“ која ће крајем ове године бити објављена у Београду.

Због смањене књижевне продукције, као и због познатих историјских околности које нису погодиле књижевном раду (балкански ратови и први светски рат), о Ускоковићу се у периоду од 1912. до 1915. године мало писало. Имајући довољно приповедака за нову збирку, писац је тим издањем хтео да поново сврати пажњу књижевне критике и културне јавности на себе. То је, између осталог, био повод што је сакупио довољан број приповедака које је у ранијем маниру, најпре појединачно, и у више верзија, објављивао по књижевним листовима и часописима, а потом их сабрао и објављивао као целивиту збирку, настојећи да вештим компоновањем подцрта целивитост. Сабрана на једном месту и пртице (*Под животом*, 1905, и *Vitae fragmenta*, 1908. године) и приповетке остављале су снажнији уметнички утисак од оног који су остваривале расуте по књижевним публикацијама.

Ускоковић је приликом објављивања прве збирке приповедака, као и овом приликом, оставио ван збирки изванредан број уметнички веома зрело остварених приповедака. Досад се сматрало да их је приповедач изоставио због ригорозног критеријума који је примењивао при њиховом избору, односно због тога што нису одговарале основној замисли у компоновању збирке. Међутим, разлози изостављања могу понекад бити сасвим практичне природе. На основу акта (чува се у Архиву Социјалистичке Републике Србије) којим писац моли претпостављеног у установи у којој ради да му дозволи да у канцеларију долази само пре подне, „док не сакупим приповетке у Народној библиотеци“ (ради се о прикупљању приповедака за прву збирку — *Кад руже цветају*, објављену 1911. године — прим. Р. И.) можемо закључити да Ускоковић, у свакидашњој журби због много послова којима се бавио, није увек имао копије рукописа при руци, а ни сасвим тачну евиденцију о објављеним књижевним радовима, односно могло се десити да није увек могао доћи до часописа и лисова у којима су објављене. Избор публикације важан је утолико што је приповедач имао дар да непогрешиво одабере која је од објављених верзија најуспелија, па према томе и најприкладнија за објављивање у збирци. Често се дешава да Ускоковић објави исту приповетку под различитим насловима: „Отац и син“ и „Професорова прича“; „Врбица рабацијског сина“; „Радост Буре Дрмана“ и „Један живот“; „Пролетња шетња“, „Газдарчина ћерка“ и четврта глава романа *Чедомир Илић*, итд. Понекад их је слао редакцијама недовршене сасвим, а доцније их допуњавао и мењао, тако да је, вероватно, остајао са нечитким концептом, превазиђеном редакцијом приповетке, или чак и без ње.

Ускоковићев избор за другу збирку приповедака није најсрећније сачињен, што је разумљиво ако се узму у обзир околности у којима је избор прављен. Збирком *Успут* обухваћен је само део великог броја објављених приповедака, и кратких прича, од којих би се могла са-

ставити још једна збирка. Многе од, у другу збирку неуврштених приповедака могу се убројити у Ускоковићева најрепрезентативнија књижевна остварења, она која на најбољи начин илуструју његов вишеструки књижевни таленат.

Оцена Ускоковића — приповедача најчешће је доношена на основу збирке *Кад руже цветају*, која с правом стоји уз бок његовим запаженим романима *Дошљаци* (1910) и *Чедомир Илић* (1914), али се мора рећи да је једино и објављеном збирком приповедака писац био једнострано представљен. Ускоковић је најчешће спомињан као изразити представник прозаисте у чијој прози, подједнако и романсијерској, као и у приповедачкој, доминира песимистичка визија живота. Том приликом су (грех савременика је што нису довољно проучили његово дело, ни за време пишчева живота, ни непосредно потом) заповластљене друге особености овог полиграфа. Тако, на пример, готово нигде се не спомињу хумористичке приповетке, писане у маниру нушићевске комичне прозе. Потом није било довољно речи о неким приповеткама које користе родољубиву тематику, односно у којима се изражава виталистичка пишчева визија живота, итд. Тематска монохромнија, која је, као што се види, неправично приписивана Ускоковићу, допринела је, поред појаве нове и снажне приповедачке генерације у периоду после првог светског рата, бржем заборављању доприноса које је Ускоковић остварио (процес заборављања обухватио је низ његових савременика: Бојића, Милићевића, Срезојевића и друге, иначе веома талентоване писце који, нажалост, нису свој таленат до краја искористили).

Већ је више пута истицано да у Ускоковићевом целокупном књижевном опусу интелектуална атмосфера српског друштва с почетка овог века добија свој најупечатљивији уметнички портрет. Одређен број приповедака из збирке *Успут* с правом се може придружити најуспелијим пасажима романа и оном кругу приповедака којима се ствара портрет београдске средине (великошколски живот и чиновничка средина). Мимо тога, збирка *Успут* открива тематски круг коме припадају све приповетке посвећене свету детињства. Ускоковић је, као што се из њих види, изванредан познавалац психологија детињства. Невелик број приповедака које припадају овом тематском кругу („Мали“, „Страх“, „Магаре“, „Лепа жена“, „Прве слутње“ и „Врбица рабацијског сина“) могу се убројити у најуспелија приповедачка остварења. Са израженим опсерваторским даром приповедач приказује уништен свет дечјих илузија у приповеци „Мали“ која је саопштена лапидарно, са изванредним наративним динамизмом. Сав у екстази бола и гађења, будући да логички још не може да појми зако-

---

* У нашој монографији МИЛУТИН УСКОКОВИЋ, „Нолит“, Београд, 1968.

нитости збивања у свету одраслих, потресен догађајима од прошле ноћи када је осетио присуство страног човека у нераскидиво везан свет детета и мајке, — мали Ускоковићев јунак доживљава емотивни стрес. Поучен очевим искуством, који између срамоте и смрти бира смрт Мали се у насталом кошмару, у душевном растројству, надноси над реком и нестаје у њој.

Ускоковић, попут Георга Хајма, воли воду као облик кретања, мењања, протицања, обнављања, често и радо је описује враћајући се овом опседнутом мотиву. Мали, као и многи други Ускоковићеви јунаци (у *Дошљацима*, на пример), умире у води (пишчева је судбина да нестане у таласима набујале Топлице). Али Ускоковић се не бави само једном темом или мотивом. У многоликом свету детињства приповедач надахнуто и подједнако снажно и аутентично, из унутрашње пројекције, понире у свет дечјих преживљавања. Саживљавање постиже аутобиографском пројекцијом и изванредном уметничком имажинацијом, а поседује и несвакидашњу сугестивност. У приповеци „Лепа жена“ писац ће показати први доживљај још недефинисаног нагона који се буди у дечаку приликом сусрета са лепом женом; показаће и социјалну страну живота; социјалну неправду, бунт и немоћ слабих у приповеци „Врбица рабацијског сина“, понижење које доживљавају ванбрачна деца у патријархалној средини, у приповеци „Један живот“, и низ сличних догађаја из бескрајно сложеног света дечјих преживљавања.

Притом Ускоковић остаје приврженик пантеизма.

Као писац изванредних способности за дескрипцију, он користи бројне могућности да оствари пластичан пејсаж, будући да је заљубљеник природе. Опис жеге у приповеци „Укљештени“ не заостаје иза најуспелијих описа летње оморине код Веселиновића, Милићевића, Матавуља, Бипика, Назора, Добре Ружића — Бетињског, са којима има извесне сличности, и других писаца. Приповетка „Укљештени“ као да је изашла из пера Борисава Станковића. Универзалношћу тематике, добро одабраним појединостима, визуелизацијом, односом појединости и целине, оствареном атмосфером, она припада кругу антологијских приповедака. Мада је рабена у реалистичком маниру, она одаје видан процес модернизације српске прозе, а уједно показује да Ускоковић није увек срећно одабирао инспиративни подстицај за своје приповетке; често је настојао да примењује приповедну технику која му није сасвим одговарала, а такође је често размишљао о књижевном ефекту који ће појединим књижевним остварењем произвести, тако да није довољно давао маха својој примарној стваралачкој вокацији, „Укљештени“ остављају утисак дела које је књижевник писао за самог себе.

Два наредна тематска круга Ускоковићевих приповедака — посвећених родољубивој тематици и хумористичком сликању живота, неподједнаких су уметничких вредности (вреднији је други круг). Ускоковић потиче из краја у коме се негује хумор, те је схватљиво што је, упр-

кос својој меланхоличној природи, понео, као наслеђе, дар ведрога и бриткога хумористичкога сликања. Осим тога, он је био сведоком успеха који је српска сатира и хумористичка литература имала у то време (Домановићевим сатирама и Нушићевим комедијама), тако да је с правом покушао да опроба свој таленат у новом књижевном жанру. У значајније хумористичке приповетке спадају: домановићевски раћена „Жика Геније“, у којој је исмејан каријеризам; потом гогољевска персифлажа „Словенски југ“; у којој се писац немилосрдно подсмева глупости полиције; приповетка „Купус са сланином“ која је по својој поруци слична Сремчевим приповеткама; и на крају, приповетка „Професор у рај“ која показује приповедачеву способност финонијансираног стварања портрета.

ПОРТА

Ускоковићев хумор у овом тематском кругу нема оне бенакипске експлозивности, не изазива буру смеха, није праскав и естрадан. На успешним местима он природно извире из настале ситуације („Словенски југ“), садржи дозу ведре доброћудности, неке „веселе виноградарске пенушавости“. Такође овај круг приповедака показује приповедачево усавршавање у погледу композиције приповетке (употреба монтажног поступка), усавршавања дијалога, одсуства непотребних дигресија, и сл. У Ускоковићевом хумору нема горке ироније и скепсе. Овим кругом се богати полифоничност његове приповедачке прозе.

Време балканских ратова утицало је на обнову родољубиве поезије (Шантић, Петровић, Ракић, Пандуровић, Королија и др.), односно на обнову родољубиве тематике уопште. За разлику од круга приповедака којима је портретисао београдску и ужичку средину (Београду су посвећене приповетке: „На путу у живот“, „Роза“, „Жили Дипероај“, „Иза љубави“, „Пијаница“, „Кола сена“, „Наш божјић“, „Јади Луке Невољице“, „Као биље“ и „Словенски југ“, а Ужицу: „Укљештени“, „Лепа жена“, „Страх“ и „Мисли“). Ускоковић је радње својих родољубивих приповедака пренео на ратишта (посебно интересовање посветио је комитским акцијама у Македонији). Међутим, овим кругом приповедака приповедач није успео да досегне веће уметничке домете, те их више спомињемо као могућност тематског разбоковања и могућност да покажемо како писац није био предиспониран за ту врсту тематике. У овим приповеткама срећемо доста романтизма, сентиментализма и патетике. Стога бисмо закључили да њима Ускоковић више плаћа дуг бурном времену у коме је живео и општој инклинацији коју је захватила српска књижевност, него што ствара по унутрашњем императиву. Том кругу припадају приповетке попут: „У чети“, „Претече“, „И она јунак“, „Војводина смрт“ и „На црном камену“. Из њих избија пишчева бодрост и витализам, две особине које су ређе сретане у његовом књижевном опусу те их ради потпуности проучавања треба забележити.

Обнављајући интересовање за приповедачку прозу Милутина Ускоковића, неопходно је представити писца у различитим тематским пољима, како би наша сазнања о њему била потпунија. То је један од разлога који нас је навео да у свему не поштујемо избор који је сачинио сам писац. На делимично одступање од ауторовог концепта, нагнала нас је и чињеница да је он хотимице у збирку *Успут* унео и неке приповетке које је раније објавио у збирци *Кад руже цветају* („Пред болницом“, на пример), те смо сматрали да их не треба прештамповати у новој збирци. Неколике изванредно успешне приповетке, које Ускоковић није својевремено уврстио у прву збирку приповедака, унео је књижевни критичар Бранко Лазаревић у пишчева целокупна дела (*Дела*, издање „Народног дела“, Београд, 1932, у едицији „Југословенски класици“): „Ко на ветру дим“, „Свирепа лепота“, „Потрошене речи“, „Купус са сланином“ и „Татјана“. И њих смо изоставили, будући да су лакше доступне читаоцима. Неке од приповедака које је Ускоковић навео у нацрту збирке *Успут* („Последњи поздрав“, „Радост Буре Дрмана“, „Жика Геније“, „Зима“ и „Мизерија“) мање су репрезентативне, заостају по својим дометима за уврштеним приповеткама, одређеним деловима су садржане у некима од њих, те их због наведених разлога нисмо уврстили у овај избор.

Издавање Ускоковићевих приповедака у збирци *Успут* представља, великим делом, испуњење његове жеље, после више од шест деценија од настанка ове замисли. Значајне и као књижевно наслеђе и као проза која изазива интересовање данашњег читаоца, Ускоковићеве приповетке, сабране у овој збирци, показују недвосмислено да смо се олако одрицали тог наслеђа, чак и онда када је оно, као што је случај са Ускоковићем, знатно доприносило обогаћивању токова српске књижевности у првим два деценијама двадесетог века.

Истакнути приповедач Вељко Петровић, у свом значајном раду (1935), назива Ускоковића *класиком* и бележи следећу мисао: „Ове две деценије по његовој смрти биле су страшне као неки самум који је затрпавао и његов лик и његово дело. Сви носимо на својој души грех незахвалне породице, заборавних наследника“. Овим издањем, као и бројним међуратним и поратним издавањем Ускоковићевих дела, екранизацијом и драматизацијом његових романа, односно укупним обнављањем интересовања за писца и његово дело, као да се тај грех умањује.